

DOI: 10.30840/2413-7065.4(69).2018.153095

РЕЛІГІЙНІСТЬ, ВІРУВАННЯ, ТРАДИЦІЇ (Рецензія на нову книгу з української міфології)

У 2018 році побачила світ книга «Колісь русалки по землі ходили...». Жіночі образи української міфології» авторства Юлії Буйських¹. Хоча і видавець, і авторка позиціонують цю книгу як науково-популярну, проте і за змістом, і за формою вона є ґрунтовним науковим дослідженням, заснованим на добре опрацьованому теоретичному матеріалі та солідній джерельній базі. Книга містить такі важливі та необхідні атрибути наукової роботи, як посторінкові посилання (найбільш зручні, на мою думку), солідний бібліографічний опис літератури та досить детальний предметно-тематичний покажчик, котрий дає можливість докладно вивчити внутрішню структуру дослідження та спрощує користування книгою.

Мова та авторський стиль є достатньо легкими для сприйняття читачем. Власне, із самого тексту, послідовності викладу окремих тематичних блоків помітним є те, що дослідження готувалося протягом значного проміжку часу. Сама авторка в передмові зазначає, що частина цієї праці – це перепрацьоване та перекладене дисертаційне дослідження, здійснене за кілька років до підготовки та виходу книги. Така перерва у роботі над своїм дослідженням, на мою думку, дала можливість авторці значно переглянути свої попередні висновки та теорії та подивитися на власний науковий досвід з іншої перспективи. Ця важлива

здатність полемізувати із собою та спроможність до наукових саморефлексій є свідченням певної дослідницької зрілості та критичності у науковій роботі.

Одне з важливих питань, яке порушене для обговорення у книзі, є визначення поняття, що таке «традиційна культура». Справді, для етнологів-антропологів важливо визначитися, які саме явища ми відносимо до традиції, а які – ні. Адже сучасній українській етнології досить часто застосовують цей термін у своїх працях і іноді навіть не намагаються встановити його межі. Авторка доводить, що в працях, які ґрунтуються на сучасних польових матеріалах, шукати «канонічну» традицію, яку можна зустріти на сторінках етнографічної класики, недоцільно. Більше того, «традиційна культура» – термін досить абстрактний та кабінетний за своїм змістом. А навіть найстарші інформанти, з якими доводиться сьогодні працювати українським етнологам, народилися і все своє свідоме життя провели в умовах колгоспів та панування радянської атеїстичної ідеології. Саме тому інформацію, записану з їхніх вуст, аж ніяк не можна вважати такою, що безпосередньо належить до традиційних вірувань та практик. Авторка книги обстоює необхідність дивитися на релігійність та й усю культуру спільноти, що досліджується, як на синкретичну цілісність і не намагатися штучно виокремлювати із усього комплексу людського досвіду та практик окремі «архаїчні», а значить, теоретично більш значимі для

¹ Буйських Ю. «Колісь русалки по землі ходили...». Жіночі образи української міфології. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2018. 320 с.

дослідника, елементи, адже тоді часто ми отримуємо досить однобоку та викривлену картину.

На окрему увагу заслуговує розділ, присвячений розгляду теоретичних підходів до вивчення міфології та вірувань. Зокрема, авторка аналізує термін та поняття «двовір'я», який довгий час був широко вживаним у радянській і пострадянській історіографії та науково-популярній літературі. Слідом за іншими сучасними дослідниками релігії Юлія Буйських доводить, що цей термін є штучним, кабінетним та за своїм змістом не відбиває усієї складності та повноти природи народних вірувань.

Не оминула увагою дослідниця і такий важливий термін, як «народна релігійність». Найбільш вживаним в українській науковій літературі є термін «народне християнство», під яким розуміється усе розмаїття проявів релігійності: фольклорні уявлення, культу святих, різноманітні легенди та повір'я. Водночас авторка наводить і критику терміна «народна релігійність», справедливо зазначивши, що він найчастіше передбачає вивчення сільського контексту та протиставляється «канонічній» релігійності та «елітарній» культурі. Найбільш плідною у питаннях вивчення релігійності та вірувань авторка вважає концепцію «живої» релігійності, або «релігійності що переживається» (lived religion). Саме цей термін є найбільш вживаним у західній історіографії. Під ним розуміють щоденний досвід релігійності людини як цілісне, неподільне на різні складові явище. Поняття «живої» релігійності дає можливість найбільш повно описати та проаналізувати доволі еkleктичну картину світогляду сучасної людини, яка одночасно може містити і віру в єдиного

Бога, і різноманітні магічні практики та сучасну міфотворчість.

Варто згадати також і про вдалу спробу авторки деконструкції деяких кабінетних міфів (серед інших – «берегині»), які сьогодні на хвилі патріотичного романтизму та під впливом «архаїчного синдрому» набувають неабиякої популярності в українському суспільстві.

З точки зору змісту та фактології третьій розділ під назвою «Жіночі постаті української нижчої міфології» є центральним у рецензованій книзі. Власне, ця частина дослідження присвячена ґрунтовному та послідовному аналізу усіх значимих міфологічних персонажів української традиції. Авторка у своєму дослідженні адаптує та застосовує класифікацію, розроблену етнологісткою Л. Виноградовою, відповідно до якої міфологічні персонажі поділяються за ступенем їх антропоморфності та віддаленістю від «демонічності». Відтак авторка досить детально розглядає вірування та уявлення про персонажів людського походження. В першу чергу це люди з надприродними здібностями: знахарки, шептухи, «знаючі» люди, повитухи, ворожки тощо. До перехідних напівдемонічних істот вона відносить відьом, чарівниць, чаклунів. В українській традиції існує розгалужена система вірувань в «заложних» небіжчиків, які є антропоморфними за походженням, але мають риси демонічних істот – це ходячі мерці, нехрещені діти, самогубці, потерчата, мавки та русалки. В рамках запропонованої класифікації авторка виділяє в окрему групу персонафіковані образи та демонічні істоти: персонафіковані людські стани (Душа, Доля, Смерть), персонафіковані людські хвороби (Холера, Чума, Пропасниця),

персоніфіковані дні тижня (Середа, П'ятниця, Неділя).

Не можна оминати увагою останній, заключний, розділ книги, присвячений практиці та етиці польових досліджень. У цьому розділі авторка розмірковує над моральними зобов'язаннями дослідника перед своїми співрозмовниками із захисту їхніх інтересів та прав, у першу чергу права на приватність. Дослідники-польовики не мають забувати, що насамперед вони працюють із живими людьми, у яких є власне бачення самого процесу розмови, свої почуття та переживання. Особливо важливо пам'ятати про це під час роботи з травматичними темами (смерті, війни, насильства). Юлія Буйських також докладно описує процес паспортизації та оприлюднення матеріалів, який, власне, і перетворює сирий матеріал розмови в наукове джерело, яке належним чином потрібно увести до дискурсу.

Наприкінці книги містяться усні тексти, записані дослідницею в різних регіонах України. Вони являють собою найбільш типові та репрезентативні сюжети

вірувань та сучасних міфологічних уявлень. Мова текстів та виклад інформації є максимально збереженим оригінальним мовленням оповідачів, що допомагає читачу скласти самостійне враження про наратив та оцінити першоджерело.

Насамкінець хочу наголосити, що книга Юлії Буйських є надзвичайно своєчасною та потрібною, що поєднує у собі риси ґрунтового антропологічного дослідження та науково-популярного тексту, адресованого не лише представникам власного професійного цеху, але й широкому колу читачів, які цікавляться українською культурою. Ця книга – не просто систематизація наукового досвіду авторки та її попередників, а в першу чергу динамічна оповідь-діалог із читачами, а також з інформантами, на свідчення яких і спирається авторка.

Олена СОБОЛЄВА

orcid.org/0000-0003-2673-3483

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
відділу культурологічних
досліджень НДІУ